

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"

בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

הגיע באונס לאומן לאחר כניסת החג: האם מותר לו לצאת מחוץ לארבע אמות?

רק בארבע אמות, אם הנוסעים יצאו מוקדם מספיק באופן שלא לקחו סיכונים לאחר את זמן כניסת החג הרי זה נחשב שיצאו ברשות, ומאחר והנסיעה להתפלל בהתעוררות על הציון באומן נחשבת כנסיעה לדבר מצוה כפי שיתבאר, ושוב מחמת אונס פיקוח נפש הוצרכו להיכנס לעיר לאחר כניסת השבת או החג, נחשב כאילו שבתו בעיר בערב שבת, והם מותרים ללכת את כל העיר וחוצה לה אלפים אמה תחום שבת לכל רוח.

ואולם לא נוכל שלא להעיר כי בנסיעה לאזורים בעולם שיש בהם קשיים בתעופה ובתחבורה, ובפרט בנסיעה לאומן, שלצערנו נשמעות מדי שנה ידיעות על תקלות בזמני ההגעה, יש להקפיד לצאת מן הבית כמה ימים קודם השבת או החג, באופן שגם אם יהיו עיכובים יוכלו בסופו של דבר להגיע קודם כניסת השבת או החג.

ויען כי מצאנו שרבנו האדמו"ר האמרי אמת' מגור החמיר בנידון דומה. חסידים שנסעו לשבות בגור נתקעו באמצע הדרך וחששו להישאר על אם הדרך, והתירו להם להמשיך על ידי נכרי, אך כאשר נכנסו לעיר לא התירו להם האמרי אמת' אלא ארבע אמות, וכפי שיבואר. על כן, נקדים תחילה את עיקרי ההלכות המושך בעמ' ג'

בשנה שעברה, בצוק העתים, בעקבות הטיסות המרובות שיצאו מארץ ישראל לאומן שבאוקראינה לקראת ראש השנה, ובשל העיכובים מצד הרשויות, הלחצים והפקקים, היו יהודים שנסעו בערב החג עם נהג נכרי. כשהתקרב החג והבינו שלא יספיקו להגיע לאומן לפני התקדש החג, פנו לשאול רבנים אם מותר להם להישאר ברכב עם הנכרי עד שיגיעו לאומן. לדבריהם, התירו להם שלא לרדת מן הרכב עד בואם לאומן, מפני שהיה בדבר חשש סכנה להישאר על אם הדרך במשך יומיים. כעת הם שואלים: מצד איסור תחומין, האם מותר להם להלך בכל העיר, או שלא התירו אלא בארבע אמות?

תשובה:

מאחר שעל עצם הנסיעה עם הנכרי אל תוך העיר כבר נשאל מורה הוראה, לא ניכנס לעצם שאלת הנסיעה לאחר כניסת החג. אף שבספק של פיקוח נפש מותר לחלל שבת, פעמים שאין כאן אלא פחד בעלמא מהישארות בארץ זרה על אם הדרך, ובמצב כזה אין היתר של פיקוח נפש. לפיכך יש לדקדק היטב בדבר, שלא לבוא חלילה לידי חילול שבת או יום טוב ח"ו.

אמנם בנידון השאלה האם הם מותרים כעת ללכת בכל התחום של העיר או

הלכה למעשה

תשובות ממורינו הרב שליט"א

התרת נדרים לנשים

האם גם נשים צריכות לעשות 'התרת נדרים' בערב ראש השנה?

ת. אף שגם עבור נשים צריך להתיר את נדריהן, מנהגנו שאין מתירים נדרים בערב ראש השנה בעבור הנשים אלא הן סומכות על ההתרה שב'כל נדרי'².

התרת נדרים למופלא הסמוך לאיש

ילד בן שנים עשרה וילדה בת אחת עשרה,

שנדרים נדר, האם צריכים להתיר נדרים בערב ראש השנה?

ת. קטן בן י"ב שנים ומעלה, וקטנה מבת י"א שנה ומעלה שנדרו נדר, צריכים להתיר נדרים⁴, אבל המנהג שאין עושים התרת נדרים בערב ר"ה⁵.

על איזה מן הסימנים' להקדים ולברך בליל ראש השנה?

בליל ראש השנה הגישו לשולחן, כמנהג ישראל לסימן טוב, כמה מיני מאכלים: תפוח, רימון ורוביא. כעת התעוררה שאלה על איזה מהם יש להקדים ולברך תחילה. ההלכה היא שכאשר הביאו לפניו תפוח ורימון, יש להקדים את הרימון, שהוא משבעת המינים, ולברך עליו 'בורא פרי העץ', ובברכה זו לפטור גם את

התפוח שיאכל לאחר מכן, ורק אחר כך לברך 'בורא פרי האדמה' על הרוביא. אולם באופן שבעל הבית חביב עליו התפוח יותר, ולאחריו חביב עליו הרוביא, ואילו הרימון חביב עליו פחות משניהם, האם עליו להקדים את הרימון מחמת מעלתו כשבעת המינים, או שהוא להקדים להקדים את המאכל החביב עליו ביותר?

ת. לכתחילה נכון שבשעת הברכה יהיו על השולחן רק המינים שברכתם 'בורא פרי העץ'. באופן זה יקדים לברך על הרימון, שהוא משבעת המינים, אף שאינו החביב עליו ביותר, ובברכתו יפטור גם את התפוח⁶. לאחר מכן יביאו לשולחן את הרוביא, שברכתה 'בורא פרי האדמה', ויברך עליה בפני עצמה⁷.

המושך בעמ' ב'

החביב עליו. וביאר עולא שמחלוקתם היא דווקא כאשר ברכותיהם שוות, כגון זית ותפוח, אבל כשאין ברכותיהם שוות, כגון זית וענף, 'דברי הכל מברך על זה וחרור ומברך על זה'. להלכה נחלקו הראשונים אם לפטור כרבי יהודה, שמין שבעה קודם, או כחכמים, שהחביב שוות, השולחן ערוך (או"ח סי' ס"א סעיף א') פסק שבמינים שברכותיהם שוות, אם אחד מהם משבעת המינים יש להקדים, אף שהמין האחר חביב עליו יותר. אולם כאשר אין ברכותיהם שוות, נחלקו הפוסקים בפירוש דברי עולא 'מברך על זה וחרור' הפוסקים בפירוש דברי עולא 'מברך על זה וחרור' פוסקת את ברכתה, שוב אין ביניהם כלל דין קדימה, ורשאי להתחיל באיזה מהם שירצה. ויש שפירשו למין שאף בזה יש דין קדימה, אלא שהחביב קודם למין שבעה. השולחן ערוך (שם) הביא את שתי השיטות, והמשנה ברורה (שם סי' ט) הכריע שעיקר כדעת רוב הפוסקים, שכאשר אין ברכותיהם שוות יש להקדים את החביב. אמנם בכך החיים (סימן ר"א סי' ט) הביא שמנהג העולם להקדים תמיד 'בורא פרי העץ' ל'בורא פרי האדמה', וכשיטת בעל הלכות גדולות שהובאה ביאור הלכה (שם ד"ה וי"א), וכן הביא שהאליה רבה מצדד בשיטה זו למעשה ומיישב את מנהג העולם. 6 בנידון שלפנינו נוצרת מעין 'מעגל קדימות': לעניין התפוח והרימון, שניהם ברכתם 'בורא פרי העץ', יש להקדים את הרימון שהוא משבעת המינים, אף שהתפוח חביב עליו יותר. אך לעניין הרימון והרוביא,

בספר כל נדרי (פ"ט הערה ל) בשם הגר"ש אלישיב והגר"ח קנייבסקי והגר"מ קליין בעל משנה הלכות, קובץ הלכות (פ"ה סי'), וראה בשו"ת דברי משה (סי' ס) שהטעם הוא מפני שיש הסוברים שלא מהני להו כלל התרה [כמבואר בהערה לעיל], ולדעת הסוברים שמהני התרה יש לומר הטעם, כדי שלא ירגילו עצמם בנדרים ובהתרתם ויבואו לזלזל בענין נדרים, ובספר כרם אליעזר (קו' חזון הבנים פ"ד הערה ל) כתב טעם נוסף, שכל ענין התרת נדרים בער"ה הוא שלא יעשו בימי הדין בעונן נדרים, וקטנים לאו בני מיעוש יניחו. ובחוש שני (פ"א סק"ג) כתב שקטן מופלא הסמוך לאיש, כשם שיכול לנדרו כך יכול להתיר, ואם בא לעשות התרת נדרים מתירים לו.

ולענין מסירת המודעה אם מועיל בקטן בן י"ב, ראה תשובות והנהגות (ח"א סי' ק) שיש להסתפק בזה אם כיון שהתורה נתנה לו דין גדול לענין נדר ה"ה לענין מודעה על הנדר, או שלענין מודעה הוא קטן ואין לדבריו כלום ואין לו בו אלא חידוש ורק לענין מודעה נדר הוא גדול, וכתב שגם שמועיל מודעה כ"פ לפני האדם כמה מיני פירות: רבי יהודה אומר שאם יש ביניהם מין משבעת המינים יש להקדים, וחכמים אומרים שמברך על איזה מהם שירצה, דהיינו על

ורק אם כבר מקובצים או שמקבצים להתיר עבורו, יכול להתיר אף עבורו. ובספר שנת תשמ"א למנהגיה (להגרי"ש דבליצקי, אות ג) כתב שנראה שלענין התרת נדרים דערי"ה יכול אף לקבץ במיוחד כדי להתיר נדרי אשתו. ויש להעיר שמה שמועיל שליחות הוא רק לנדר אשתו, אך לנדר שאר בנות הבית אינו יכול להיעשות שליח, כמבואר בשו"ע (י"ב ר"ס כ"ט) וכן נראה שיש להקדים נדרים ע"י שליח (וענין בפתי"ש שם סק"ט), ורק באשתו התירו משום שאשתו כגופו (שו"ע סי' ר"ד סי' ו') ומה שאומרים כל שנה הוא לרווחא דמילתא. אולם כתב בתשובות והנהגות (ח"א סי' ק) כי את מסירת המודעה שמבטלת כל הנדרים מכאן ולהבא, יכולה האשה לעשות בביתה בפני עצמה, ועיי"ש שדי שתאמר כן פעם אחת ומועיל לעולם, ומה שאומרים כל שנה הוא לרווחא דמילתא. 3 דמופלא הסמוך לאיש נדרי נדר, כמבואר בשו"ע (י"ד סי' ר"ג), ובמשנה למלך (מיוחד פ"ב ה"ה) הסתפק אם יכול הקטן להישאל על נדרו כי מאחר שישנו בתורת נדרים ישנו בתורת שאלה, או שאין נדרים שבפירוש רבנות התורה, וכתב בשבט הלוי (ח"ה סי' קכט) שסמכות הפוסקים נראה שיש לו התרה. והעיר שם ש"כ באמרי בינה (ד"ה נדרים סי' כ) נוטה לומר שיש בו דין שאלה, אך בשו"ת רב פעלים (ח"א י"ד סי' ל"ה) העלה להחמיר בזה משום הספק, ובשו"ת חתם סופר (י"ד סי' ט) ובית ששירים (י"ד סי' טכ) כתבו שכשהגדיל יכול להישאל על נדרו.

4 הליכות שלמה שם (ארוחת הלכה צ"ח, 38), וכ"כ

1 היינו נדרים של אשה נשואה שלא הפר הבעל ביום שמעו או נדרים בדברים שאינו יכול להפר. ויכול הבעל להתיר נדרי אשתו בפני שלושה אנשים לאחר שממנהגו לשלוח כמבואר בשו"ע (י"ד סי' ר"ד סי' ו') והבעל אינו יכול להיות מן השלושה, אבל אביה יכול להיות משלושת המתירים (שם סי' ו'). 2 כ"כ בהליכות שלמה (פ"א אות י'), וכן הורה הגר"ש וואזנר (מכת לוי ח"ד עמ' טו הערה ה), והגר"ח קרליץ (חוט שני פ"א סק"ג), והמשנה הלכות (בנתיבות הלכה מ' עמ' 206), קובץ הלכות (פ"ה אות ט). והטעם שלא נהגו שהנשים יתרו את נדריהן בערב ראש השנה, הובא בשו"ת אגודה באהל (ח"א סי' פ"ה) מפני שחששו שיע"ז יקל בעיני הנשים עשיית נדרים וקיומם. וכע"ז כתב בשו"ת משנת יוסף (ח"א סי' צט). מידר"ש יש שכתבו (תשובות והנהגות ח"א סי' ש"ה) בשם הגרי"ש אלישיב הובא בנתיבות ההלכה ל"א עמ' 135, מ' עמ' 205, ש"ת דבבות אפרים ח"ו סי' ט) שטוב הדבר שתעשה את בעלה שליח להתיר נדריה, ויאמר בסיום נוסח ההתרה 'וכן לאשתי כן', והמתירים יאמרו 'מותרים לכם'. וראה בשו"ת רב פעלים (ח"ד א"ח סי' ל"ז) שאם האשה רוצה לעשות התרת נדרים בער"ה תאמר לבעלה שהיא מתחרטת על כל הנדרים וכו' ושיהיה שלושה להתיר לה, והבעל יאמר נוסח ההתרת נדרים גם עבורו, שיאמר שנדרים נושבעו אני ואשתי, והב"ד יאמרו מותרים לכם. אמנם אסור לקבץ שלושה אנשים כדי לעשות התרת נדרים עבור אשתו, כמבואר בשו"ע (י"ד סי' ר"ד סי' ו')

שליח ציבור לימים הנוראים - ירא שמים בעל קול ערב או אברך בן תורה

לקהילה בחו"ל הוצעו שני מועמדים לשמש כשליחי ציבור בימים הנוראים. האחד יהודי ירא שמים ובעל תפילה מנוסה, שניתן בקול ערב ומיוחד. השני אף הוא יודע להתפלל בנעימה ובנוסח הראוי, אולם קולו אינו נעים כל כך, ומאידך הוא אברך בן תורה השוקד על תלמודו בכולל. האם על פי הלכה יש עדיפות לאחד מהם?

ת. כאשר מועמד אחד הוא ירא שמים וקולו ערב ומעורר את הציבור, יש להעדיף על מועמד בן תורה שקולו אינו נעים, ובלבד שיתפלל בכובד ראש ובאימה ויכוון בקולו להודות ולשבח את ה'.

מינוי שוחט לשליח ציבור בימים נוראים

לקראת הימים הנוראים ביקשו במנין של יוצאי הישיבה למנות לבעל תפילה את אחד מבוגרי הישיבה שקולו ערב. אדם זה מתפרנס מארגון משלחות לשחיטה בחו"ל עבור ועדי כשרות שונים, וכמה מן המתפללים טענו שבשל כך עדיף למנות שליח ציבור אחר, כיון שיש נוהגים לא למנות שליח ציבור בימים הנוראים מי שמתפרנס משחיטה. האם אכן יש מקום להימנע מלמנותו לכתחילה, אף שהוא עצמו אינו משמש כשוחט, אלא רק עוסק בארגון וניהול מערך השחיטה?

ת. מעיקר הדין אין להימנע מלמנותו מטעם זה. וכן אין להימנע מלמנות לבעל תוקע או לבעל מקרא מי שמשמש כשוחט.

קדימות ללוי לשמש כשליח ציבור בימים הנוראים

לשניים מבני הקהילה הוצע לשמש כשליח ציבור ביום הראשון של ראש השנה, ושניהם מעוניינים בתפקיד. מבחינת מעלת התורה וביאת שמים, גילם, קולם והתאמתם לתפקיד שניהם שווים פחות או יותר. אולם אחד מהם הוא לוי, והוא טוען כי עובדה זו מקנה לו זכות קדימה, כיוון שמצינו בדיני שליח ציבור לימים הנוראים שיש מעלה שיהיה בן שלושים, וביאר המשנה ברורה שהוא משום שבגיל זה היה הלוי ראוי לעבודתו, ותפילה כנגד עבודה. כנגדו טוען חברו כי אין זו אלא אסמכתא למעלת הגיל, ואין מכאן ראיה שללוי עצמו יש קדימה לשמש כשליח ציבור. הלוי משיב, שאם מדמים את התפילה לעבודת הלויים, מסתבר שמי שהוא עצמו משבט לוי ראוי לכך יותר מישאאל. עם מן הצדק?

ת. כאשר השניים שווים בתורה, ביראת שמים, בהגיונות, בהתאמה לתפקיד ובקבלת הציבור, יש להקדים את הלוי לישראל לשמש כשליח ציבור. אולם אם הישראל עדיף ממנו במעלות של שליח ציבור, אין מעלת הלווי גוברת עליה. ומכל מקום אין לעמוד על קדימה זו כשהדבר עלול להביא לידי מחלוקת.

הגיע לבית הכנסת באמצע התקיעות

יהודי שיצא לאחר קריאת התורה חזר לבית הכנסת לאחר שכבר בירך התוקע את הברכות לפני תקיעת השופר, כיצד ינהג לגבי הברכות?

באילו תקיעות עדיף לעמוד

סבי הוא יהודי מבוגר המתנייד בכיסא גלגלים. בתפילת שמונה עשרה ביום יום הוא מתפלל בישיבה, אך בראש השנה, בתקיעת שופר, הוא מעוניין להתאמץ ולעמוד בזמן התקיעות, אף שניתן לצאת ידי חובה גם בשמיעת התקיעות בישיבה. כיצד נכון לנהוג במי שעמידה ממושכת קשה לו, באילו תקיעות עדיף שיתאמץ לעמוד, האם בתקיעות דמושב שלפני תפילת מוסף, או בתקיעות דמושב שבתון תפילת מוסף?

ת. עדיף שיעמוד בתקיעות שבחזרת הש"ץ של תפילת מוסף.

המשך בעמ' ד'

ואף המשנה ברורה (שם ס"ק י) כתב שאם עומדים לפני הציבור אחד שהוא בן תורה וירא חטא אלא שאין בו המעלות של בן שלושים ונשוי, ואחר שהוא איש פשוט אלא שהוא נשוי וכן יותר משלושים, בן תורה קודם. נמצא שמעלת התורה ויראת שמים קודמת למעלת האחרות של הש"ץ, ולפי זה פשוט שאין מעלת לוי יכולה להקדים אחד שפחות מחברו במעלות העיקריות הנצרכות לשליח ציבור.

11 במשנה ברורה (ס"ק תפא"ס י"א) כתב לענין שליח ציבור בימים הנוראים, פשוט שאין מעלת הקדימה מחלוקת מומתת תפילה, לא תפלה, אפילו אם בעקבות ויתורו יעבור לפני היתרה אדם שאינו הנון כמותו. ולפיכך כאשר אי אפשר להכריע ביניהם בדרך של כבוד ושלום, פשוט שאין מעלת הקדימה של לוי נותנת לו רשות לעמוד על זכותו באופן המביא למחלוקת בקהילה.

12 וכן הדין לנשים שמברכות.

13 ראה בסידור היע"ץ שכתב בהדיא דאף על פי שהתקיעות מעכבות זא"ז, מ"מ דר תשרי ותש"ת ות"ת אין מעכבין זא"ז, ואע"פ שאינו יכול לתקוע כולם, יכול לברך.

14 בשו"ת שטת הלוי (ח"י ס"ק קל) חשב להתיר לברך על התקיעות ששומע בתפלת הלוי, כי מאחר שיוצא בתקיעות אלו יד חובה מהתורה אינו נחשב להפסק, וכמו שהתירו התקיעות ה"ה הברכה, אך למעשה כתב אה"כ (נח"י ס"ק ק"ח) דמותר טוב שילך לכוון לצאת בתקיעות דלחש, ויברך על תקיעות דלחש.

15 בשו"ת (ס"ק תפא"ס י"א) 'צריך לתקוע מעומד'. ובטעם העמידה כתב ה"ח (ס"ק) שהוא משום שבתקיעת שופר נאמר בפסוק (מדבר כ"א) 'והייתם יראי ה' לכן', וילפינו גזירה שיהיה לכן מצוות ספירת העומר שכתוב בה (ויקרא כ"ג טו) 'והייתם יראי ה' לכן', ושם כתוב ויראיתם את ה' חומש בקמה, והוא כקריאת בקמה אלא בקמה. וטעם אחר כתב בשבלי הלקט (סדר ד"ה י"ט) בשם אה"י ר' בנימין ז"ל, שתקיעת שופר הוא ממליץ טוב זכר לעקבות יצחק, ובדין צריכים העדים לעמוד, דכתיב (דברים י"ז) 'ועדו של האנשים', ואנו באים להעיד על כוח העקידה. וכתב הרמב"ם (א"י קא) שגם השומעים את התקיעות צריכים לעמוד כיון ששומע בעונה, וכאילו תקוע הוא עצמו. אמנם הראשונים נחלקו באלו מהתקיעות יוצאים את עיקר החיוב של תקיעת שופר: לדעת הרמב"ם (רמ"ה י" מדפי ה"ר"ף) והרמב"ם (שופר פ"ג ה"ה) והרמב"ם (פ"ה י" מדפי ה"ר"ף) ור"ה (ערוך) והרמב"ם (ר"ה טו: ד"ה י"ד) עיקר מצוות תקיעת שופר היא בתקיעות דמושב,

8 כתב הרמ"א (א"ח ס"ק תפא"ס י"א) שבשליחות בימים הנוראים יש לדקדק לחזור אחר שליח ציבור 'היותר הגון והיותר גדול בתורה ובמעשים שאפשר למצוא', אולם הוסף מיד: 'מיהו כל ישראל כשרים הם, רק שיהיה מרוצה לקהל'. ובדין שליח ציבור שבכל השנה פסק השולחן ערוך (א"ח ס"ק נ"ד-ה) שצריך שיהיה הגון, ריקן מעבירות, עניו ומרוצה לעם, בעל נעימה וקול ערב ורזיל במקרא, ואם אין בו כל המעלות בוחרים את הטוב שבציבור בחכמה ובמעשים טובים. והנה היותו של אדם שוחט אינה פוסלת אותו מלשמש שליח ציבור, שכן הרמ"א (שם ס"ק) כתב בפירושו: 'ושליח ציבור שהוא שוחט ובודק לא יתפלל בבגדים הצואין ומסיריהן, ואם אינו רוצה להחליף בגדיו בשעת התפילה ולהתפלל מעבירין אותו'. הרי שכל הקדימה היא שלא יתפלל בבגדים המלוכלכים מלמאתו, אבל עצם מלאכת השחיטה אינה פוסלתו מלשמש כש"ץ. אמנם בשדי חמד (אסיפת דינים, מערכת ראש השנה ס"א ג י"א) מביא בשם שו"ת ה"ח (ס"ק י"ט) מנהג שלא להעמיד שוחט ובודק כשליח ציבור בימים הנוראים, וכתב שכן נהג הרמ"א מסערתיו ז"ל, ומאידך כתב שהמנהג במקומות היה שלא לחשוש לכך, וכן שהרבה צדיקים מפורסמים לא הקפידו בדבר. וכן הביא באלף המגן (ס"ק תפא"ס ס"ה) בהנהגה בשם הרמ"ק רבי פינחס מקאריץ שהקפיד בזה. וראה באמרי פנחס (שער סדר היום אות טז) שכתב הטעם כיון שעבודת השליח הציבור היא לתקן את הקול ולהמשיך חיות לעמו ישראל, ואילו השוחט פועל במקום הקול ומסלק את חיות הבמה, ואין ראוי להעמידו כשליח הציבור לבקש רחמים וחיים. ולמעשה כתב באלף המגן שאם אדם בקל למצוא שליח ציבור אחר שאינו שוחט ויש בו כל המעלות הדרושות לש"ץ, נכון לחוש לדעת המקפידים. גם בשו"ת צור יעקב (סימן קט) כתב וזה לשונו: וידוע דזה שלא תתפלל שו"ב ב"ה יול"ל הוא מילי דחסידות שהנהגה קצת צדיקים, והרבה צדיקים מפורסמים לא הקפידו, רק בדמקום שהקפידו הנהגו כן בבית המדרש שלהם, אבל לא היה ח"ו בקבלה על עצמם, ומעיקר הדין אין מקום לזה. ע"כ. ומבואר שאין מצד עיקר הדין, ולכן לא אותם המקפידים שהקפידו בזה, נהגו בזה רק לסולל לעצמם, אבל לא היה זה בתורת הוראה לרבים בכל מקומות ובמחנות. וראה בפסקי תשובות (ס"ק תפא"ס אות ז, ה"ע 62-59) שהביא את הדברים וכתב כי ברוב המקומות אין חוששים לכך, ואף בקהילות שנהגו להקפיד רשאים לשנות ממנהגם, ובאשר שאם אדם כבר הוזכר כשליח ציבור ולאחר מכן נעשה שוחט אין מעבירים

שברכת 'בורא פרי האדמה', לדעת רוב הפוסקים יש להקדים את הרוביא, מפני שהיא חביבה עליו יותר. ואם באנו להקדים את הרוביא, הרי שוב יש להקדים את הפה"ק, שהוא החביב עליו יותר מן הרוביא. נמצא: הרימון קודם לתפוח, התפוח קודם לרוביא, והרוביא קודמת לרימון. בשאלה מעין זו כבר דן הגמא אברהם (סוף סימן ריא ס"ק ג'), באופן שהיו לפניו יין, ומבטל שערוריה זו, שכל אחד מהם קודם לחבירו מצד מעלה אחרת, וכתב שצריך עיון כיצד ינהג. ובכתבתו שלמה (א"ח סימן ריא ט"ז) ביקש לפשוט ספק זה מסוגיית הגמרא בבבא מציעא (ז' ע"ב) שם הסתפקו לענין חטאת העוף, עולת בהמה ומעשר: חטאת העוף קודמת לעולת בהמה, עולת בהמה קודמת למעשר, ואילו המעשר קודם לחטאת העוף. ויאתה שם הכא תרגימו מין זבח עוף, ובמערכת אמרו שיש לצרף את עולת הבהמה לחטאת העוף, ועל ידי כך לבטל את מעלת המעשר, ולהקדים חטאת העוף לעולה ואת העולה למעשר. ורש"י (בבא מציעא פ"ה ע"ב) ביאר שעל ידי שצדקה מעלת העולה מתבטלת מעלת המעשר שנגזרה, וממילא נשאר סדר הקדימה ברור. כעין זה רמז גם חסידים חסידים שהולחן שולחן ערוך (סימן ריא), וציון לרבי הפנים מאירות (חלק ג סימן לח), שהאריך לפלפל בריאה זו, אולם בתורת חיים למהר"ח סופר (סימן ריא ס"ד ז') פסק בהשוואה לסוגיית בבא מציעא, והעלה עם אחרונים נוספים שיש להימנע מן המעלה על ידי סילוק אחד המינים מן השולחן בשעת הברכה. ואמנם לכאורה יש לחלק בין הסוגיא דבבא מציעא לדין שהצדקה להקדים את משום מעלת חביב. לכן בנינו דין, הדרוך הבונה והמרוחק לצאת מכל ספק היא שליו לא שישלש המינים לפני שבעת הברכה. תחילה יצוה לפניו את הרימון והתפוח בלבד. מאחר שברכותיהם שוות, יקדים את הרימון שהוא משבעת המינים ויברך עליו 'בורא פרי העץ', ובכך יפטר גם את התפוח. לאחר מכן יביא את הרוביא ויברך עליה 'בורא פרי האדמה'. בדרך זו אין צורך להיכנס לספק כיצד להכריע כאשר נוצר 'מעלל המימות'. וכבר דן בזה בשו"ת תורת יקותיאל (ח"א עמוד כט סימן מ).

7 כ"כ באור לציון (ח"א עמוד כט סימן מ).

רבותי, הובא בשיבולי הלקט (ס"ק י' כ"ב) את ה' מנהג', ממה שהנהגו, שאם היה קולק ערב נעים, והיה יושב בבית הכנסת, עמוד וכבד את ה' בקולק. אולם אם משמיע את קולו כדי שישמחוהו על נעימותו, הרי זה מגונה ויש למנות אחר, כמ"ל שיעמוט (סימן ג ס"ק י"א), ועליו נאמר (ירמיה י"ב) 'על בקולה על כן שנאתיה'.

אף אם הגיע לעיר אחרת שאינה מוקפת מחיצות, כל העיר נחשבת לו כארבע אמות, ויש לו מן המקום שאליו הגיע בשבת או ביום טוב אלפיים אמה לכל רוח וכו'.

ועוד יש לדון אם היציאה המאוחרת לדרך אינה מעמידה אותם בדין יוצא שלא ברשות. בשני נידונים אלו דן הפני מנחם בעקבות המעשה בקבוצת החסידים שנסעה לגור, נתקעה על אם הדרך והוכנסה לעיר על ידי גויים, ואביו האמרי אמת' אסר עליהם לצאת חוץ לארבע אמותיהם.

הוראת האמרי אמת'

ה'פני מנחם', במכתב להגרש"ד גרוס, מספר את המעשה ודן בו באריכות. הסיפור מובא גם בספר 'ראש גולת אריאל' (ח"א עמ' צד) בשם 'הפני מנחם': קבוצת חסידים מלודו' נסעה לגור' ביום שישי, בדרכה השתבשה וקידש עליהם היום בעודם תוקעים במרחק גדול מגור, במקום שנשקפה להם סכנה. להלכה נפסק אז, כרצון האמרי אמת', שיביאום לחדר ההמתנה בבית המדרש בגור ושישהו שם כל השבת, מפני שאין להם אלא ארבע אמות, וכדין המשנה (עירובין מא:) 'מי שהוציאוהו גויים או רוח רעה, אין לו אלא ארבע אמות'.

והקשה על כך הגרש"ד גרוס: אם התירו להם לכתחילה לשוב למקומם מפני סכנת נפשות, לכאורה דינם כיוצאים ברשות, כגון חכמה הבאה לידי, הבאים להציל מן הגויים ושאר ענייני פיקוח נפש שהתירו לצאת בשבילם. והרי קיימא לן (עירובין מד: שו"ע או"ח סי' תז ס"א) 'מי שיצא ברשות יש לו אלפיים אמה לכל רוח', ואם הגיע לעיר הרי הוא כאנשי העיר ויש לו אלפיים אמה לכל רוח מחוץ לעיר. אם כן, מדוע הוצרכו להישאר בחדר ההמתנה שליד בית המדרש כל השבת.

מכתב הפני מנחם'

וכתב לו הפני מנחם: בדין מי שהוציאוהו גויים אין לו אלא ארבע אמות, נכון מה שכתבתם, כי כל דיבור של אותו צדיק צריך לימוד, על אחת כמה וכמה שהיה נוגע להלכה למעשה.

אמנם זכורני היטב את כל סיפור המעשה, אבל קטן הייתי אז, וכבר אחז"ל אין מביאין ראיה מן הקטן. ואם על כגון דא אמרו כך על התנא הקדוש רבי יהודה [שעליו העידו בגמרא (שבת כה) שהיה דומה למלאך] - על מעשה שהיה בקטנותו איתא במגילה כ. דאין מביאין ראיה, וכן אמרו על התנא הקדוש ר'א ב"ר צדוק הכהן (סנהדרין נב:), עאכ"ו על וכו' כמוני. אבל נחזי אנן. לפענ"ד הקלושה, וכך היה המעשה - כפי שאני זוכרה כיום - בסוף ההפסקה בליל ש"ק, הודיע המשמש בקודש שגוי בא וסיפר שכמה יהודים שנסעו לרבי במשאת מ'ראווא מאזוביצקא' לגור', נתקלקלה כמה פעמים בדרך המכונה, ולבסוף נתקעו עם הערב שמש במקום שומם והם מפוחדים מאד, כי הסכיבה עויינת ואין שם יהודים ומתחבאים ביער קטן שם, וביקשו להודיע לבית הרבי, הוא תיאר בדיוק מקומם, בערך 16 ווארסט והואטו עומד על גבעה קטנה עם הנהגה בתוכה, ליד החורשה.

מיד ציווה אאמו"ר 'מדארף פרעגען דעם רב', ותשובת הרב היתה לשלוח חלה ע"י גוי. וחזר ואמר עוה"פ 'מדארף פרעגען דעם רב', והתשובה הייתה עוה"פ כך. וכשאמו"ר זצ"ל חזר עוה"פ רץ בן אחותי (כמדומני רח"מ היינה הי"ד) אחיו של ר"ל היינה ז"ל לרב, אבל תיכף ומיד בא שליח מהרב לשלוח להם עגלה ע"י גוי שיביאם, ואאמו"ר זצ"ל היה נראה מרוצה מהתשובה, ואמר שהגוי יביאם עד השלום

אמות והוא מהלך בכולה. אולם כתב כי מאחר שדעת רוב הראשונים להחמיר, אין להקל כנגד דעת השו"ע. ורק בשעת הדחק יכול לסמוך על המקילים, מאחר שמילתא דרבנן היא. ואילו החזון איש (או"ח סי' קט סק"ט) דחה את דברי המקילים.

ויש אומרים (שו"ע שם סי' ת"ח) שאם חזר לעירו, אף שיצא וחזר מדעת, כיוון שחזר לעירו דינו כאילו לא יצא וכל העיר נחשבת לו כארבע אמות. והיינו דוקא לעניין ההליכה בתוך העיר, אך אין לו אלפיים אמה מחוצה לה, שכיוון שיצא לדעת הפסיד את תחומו (משנה ברורה שם סי' קמא). וכתב הרמ"א (שם) שדין זה הוא דוקא בעיר המוקפת חומה, ובביאור הלכה (שם ד"ה א) הביא שהבית מאיר מגמגם בהכרעת הרמ"א להצריך שתהא העיר מוקפת חומה.

בביאור הלכה (שם סי' ד"ה אבל א) הביא דעת מקצת הראשונים שאם העיר מוקפת מחיצות כדן, אפילו יצא ונכנס מדעת לעיר אחרת, כל העיר נחשבת לו כארבע אמות. גם דעת הגר"א נוטה לשיטה זו, אולם למעשה כתב שיש להחמיר כשיטת השו"ע.

היוצא ברשות לדבר מצווה

מי שיצא מחוץ לתחום ברשות, כגון להצלת נפשות או לקידוש החדש, יש לו אלפיים אמה מן המקום שאליו הגיע בשבת או ביום טוב. אם הגיע לעיר, כל העיר נחשבת לו כארבע אמות, ויש לו עוד אלפיים אמה לכל רוח מקצה העיר (שו"ע סי' תז ס"א).

ולאו דווקא מי שיצא ברשות בשבת להצלת נפשות. אף מי שיצא מבעוד יום בשיירה לצורך עלייה לארץ ישראל, והתנה עמהם שישבתו בשבת, ולאחר מכן המשיכו הגויים בדרכם, רשאי מחמת פיקוח נפש להמשיך עמהם. ואם עמדו מחוץ לעיר, יש לו אלפיים אמה לכל רוח. ואם הם סמוכים לעיר, הוא רשאי להיכנס אליה ויש לו אלפיים אמה לכל רוח (שם סי' רמח ס"ד).

והוא הדין לכל דבר מצווה (שו"ע שם). ואף שהרמ"א כתב שגם יציאה לסחורה נחשבת יציאה למצווה, שהרי מצווה על האדם להחיות את עצמו ואת משפחתו, ורק יציאה לטיול אינה בכלל מצווה, דבריו נאמרו לעניין ההיתר לצאת בספינה בתוך שלושה ימים סמוך לשבת. אבל לגבי ההיתר להלך אלפיים אמה מן המקום שבו נח ולהחשיב את כל העיר כארבע אמות, צריך דווקא מצווה גמורה (מגן אברהם שם סי' קי, משנה ברורה שם סי' קכ"ב).

נמצאנו למדים כי אם הנוסעים נתקעו מחוץ לעיר שלא מרצונם, ומחמת חשש פיקוח נפש והוכנסו לעיר אחרת שלא מדעתם, הרי דינם כדן מי שהוציאוהו והכניסוהו גויים. אם העיר מוקפת מחיצות כדן, רשאים הם להלך בכולה, אך אין להם אלפיים אמה מחוצה לה. אם אינה מוקפת מחיצות כדן, נחלקו הראשונים אם כולה נחשבת להם כארבע אמות, ואין להקל בכך אלא בשעת הדחק. לפיכך, כל עוד הם מצויים באזור של גויים ויש קושי להישאר שם, ניתן לצרף בשעת הדחק את שיטת המקילים כדי להגיע למקום בטוח. אולם לאחר שהגיעו למקום מגורי היהודים ונכנסו לבית, שוב אין להם לצאת מן הבית, שהבית עצמו נחשב להם כארבע אמות. כל זה מצד דין מי שהוציאוהו והכניסוהו גויים. אמנם כאשר דינם כיוצאים ברשות לדבר מצווה תהיה להם כל העיר כארבע אמות, וגם יוכלו ללכת אלפיים אמה לכל רוח.

נסיעה לרבו

ויש לדון אם הנסיעה להתפלל באומן, או נסיעת חסיד להתפלל אצל רבו, נחשבת כדבר מצווה לעניין דין יוצא ברשות. אם אכן זו יציאה לרבו מצווה, הרי

הנוגעים לנידון זה ואת ההכרעה למעשה.

איסור תחומין

כתוב בתורה (שמות טז כט) 'שבו איש תחתיו, ומכאן אמרו (עירובין מח.) שיש לכל אדם ארבע אמות. לדעת השו"ע (או"ח סי' שצו ס"א), היינו ארבע אמות ממש שתחתיו. אולם לדעת הרמ"א (שם), יש לו ארבע אמות לכל רוח, ובסך הכול שמונה אמות. ומה שכתוב (שם) 'אל יצא איש ממקומו' למדו (עירובין נא.) שאם קבע לעצמו מקום שבתו, מותר לו להלך ממנו אלפיים אמה לכל רוח, וכן נפסק בשו"ע (סי' שצו ס"א). ואם שבת בעיר, כל העיר היא מקומו ונחשבת כארבע אמות, ויש לו ממנה אלפיים אמה לכל רוח כתחום שבת ויום טוב. ואף בעיר שאינה רשות היחיד לעניין הוצאה מרשות לרשות, כגון שאינה מעורבת ואינה מוקפת חומה, היא נחשבת לעניין תחומין כארבע אמות של מקום שבתו.

דין תחומין הוא מתקנת חז"ל. אולם בירושלמי (עירובין פ"ג ה"ד. פ"ה ה"ד) מבואר שתחום של שלוש פרסות, כשיעור מחנה ישראל במדבר, אסור מן התורה. שלוש פרסות ה' ב' מיל, וכל מיל הוא אלפיים אמה. נחלקו הראשונים אם גם לדעת הבבלי יש איסור תורה בשיעור זה, ומחלוקת זו הובאה בבית יוסף (סי' שצז). עיקר הכרעת השו"ע (סי' תז ס"א) להחמיר שיש איסור תחומין מן התורה ב"ב מיל, ואילו הגר"א נקט לעיקר כדעת המקילים (הובא במשנה ברורה שם סק"ט).

אדם ששבת מחוץ לעיר במרחק של פחות מאלפיים אמה ממנה רשאי להיכנס לעיר בשבת, וכיוון שנכנס, כל העיר נחשבת לו כארבע אמות והוא רשאי להלך בכולה, אף למקום רחוק מאוד ממקום שבתו. אולם מי ששבת מחוץ לעיר במרחק של יותר מאלפיים אמה אינו רשאי להיכנס אליה. ואם נכנס, אינו רשאי לצאת מארבע אמותיו, שהרי הוא נמצא מחוץ לתחומו, ואין מועיל לו שהעיר נחשבת כארבע אמות, מפני שדין זה נאמר רק כשהעיר נמצאת בתוך תחומו (שו"ע סי' תה ס"ג).

אמנם אם נצרך לנקיבו ואין לו מקום צנוע בתוך אלפיים אמה, והוא מוכרח להיכנס לעיר, רשאי להיכנס. וכיוון שנכנס בהיתר, כל העיר נחשבת לו כארבע אמות והוא מהלך בכולה. יש אומרים שאף אם נצרך למי רגליים בלבד רשאי להיכנס. ולא רק הנצרך לנקיבו, אלא גם מי שהגשמים יורדים עליו או שהחמה מכה בו רשאי להיכנס לעיר (שם סי' א'). וכיוון שנכנס בהיתר, כל העיר נחשבת לו כארבע אמות, אך אין לו אלפיים אמה מחוץ לעיר.

מי שיצא מן העיר אל מחוץ לתחום שבת אינו רשאי לחזור לעיר, ואף אם יצא בשוגג או שהוציאוהו גויים בכפייה. אולם אם הוציאוהו והחזירוהו גויים בכפייה, הרי הוא כאילו לא יצא. ומי שיצא מדעת, אף אם החזירוהו גויים בכפייה, אינו מהלך בתוך העיר אלא בארבע אמותיו. שכן דווקא במי שיצא וחזר שלא מדעת הקלו להחשיב את כל העיר כארבע אמות ולהתיר לו אלפיים אמה לכל רוח כאילו לא יצא, ולא במי שיצא או חזר מדעת (סי' תה ס"ה).

ולא רק אם הוציאוהו והחזירוהו גויים בכפייה לעירו, אלא אף אם הכניסוהו לעיר אחרת, ובלבד שהעיר מוקפת מחיצות או שנשענה בה תיקון עירוב כדן, הוא רשאי להלך בכולה מפני שהיא נחשבת לו כארבע אמות. אבל אם אינה מוקפת מחיצות כדן, אסור (שם סי'). ובביאור הלכה (שם ד"ה מוקפת) הביא דעת כמה ראשונים שאף אם העיר אינה מוקפת חומה ולא נעשה בתיקון עירובין, כיוון שהוציאוהו והכניסוהו שלא מדעת, כל העיר נחשבת לו כארבע

מהמברך את תיבת 'מלך' או תיבת 'העולם' לא יצא וצריך לחזור ולברך בעצמו. ואם לא שמע את תיבת 'אלוקינו' יצא בדיעבד²⁰.

תקיעה בשופר בלא רשות בעליו

במהלך יום ראש השנה נולד לי בן למזל טוב בשעה טובה ומוצלחת. מאחר והוכרתי לצאת לבית הרפואה באמצע התפילה החסרתי עשרים מתוך מאה קולות. רציתי מאוד לשמוע את התקיעות הנוספות, אך לא היה לי שופר. לאחר מכן נכנסתי לבית הכנסת של בית הרפואה, וראיתי על אחד השולחנות שקית ובה שופר. האם מותר לי לתקוע בו בלא רשות הבעלים?

ת. מותר ליטול שופר של חבירו בלא ידיעתו כדי לתקוע בו, דניחא לאיניש למיעבד מצוה בממונו²¹. ודווקא לתקוע בו באותו מקום שמונח שם, אבל להוציאו למקום אחר אסור²². וכן בזמן שיש חשש סכנה [כגון שיש וירוס מדבק העלול לעבור דרך הרוק, כמו בזמן מגפת הקורונה] אסור, כיון שבדאי מקפיד על כך.

על ברכת שופר ומגילה, והחתם סופר ז"ל לא מחה על זה. וכתב שם לישב המנהג מפני ב' טעמים: א. כיון שקיימא לן כל העונה אמן כמציא מפיו דמי, ואם כן כשעונה אמן על חזרת הש"ץ או על תקיעות שופר, ומקרא מגילה וכו', הרי ליה כעונה ממש, וכאומר כל הברכה בשעת עניית אמן, ומה בכך שאומר מעיקרא ב"ה וב"ש. ב. שכתב הרמב"ם (שבועות פ"ב ה"א) שהמושבע מפי אחרים וענה אמן הרי הוא כנשבע בעצמו, ולא דוקא אמן אלא אף האומר דבר הרי זה כענין אמן וכל כיצא בזה בכל לשון הרי זה כנשבע לכל דבר, ולפי זה הוא הדין בעניית ב"ה וב"ש שהאומר אמן, ואילו מוציא מפיו ואומר 'ברוך אתה ה' אליהו ואח"כ כשמיים המברך את הברכה הוא שומע כעונה, ואילו אמר את כל הברכה כולה בלא הפסק. וראה בברכי יוסף (רי"ג ס"ק) שכתב שם צ"ל שאם ראה מוכרעת לעמוד בהשטות, וועל כן טוב להזהר ולא לזנוח ב"ה וב"ש על ברכה שיוצא בה ידי חובתו, אך אין למחות ביד הנוהגים לענות, וכן כתב בספרו טוב עין (סי' יח) ויוסף אומץ (סי' ע"א ז'א) וכן כתב השערי תשובה (סי' ר"ג ס"ק) והושלחן הסוד (שם ס"ג) שלא למחות בהענין ב"ה וב"ש, וכן כתב המשנה ברורה (סי' קכ"ד ס"ק טא) שלא לענות ב"ה וב"ש על ברכה שיוצא בה, ובדיעבד אם ענה אין להחמיר בזה.

20 בשו"ע (סי' ר"ד ס"א) 'כל ברכה שאין בה הזכרת שם ומלכות אינה ברכה, ואם דילג שם או מלכות יחזור ויברך, ואפילו לא דילג אלא תיבת 'העולם' לבד צריך לחזור ולברך, דמלך לבד אינה מלכות'. ובמשנה ברורה (ס"ק) כתב שאם אמר אומר אחת כגון 'אדני' או 'אלוקינו' יצא ידי חובתו, ורק כאשר לא הזכיר אזכרה כלל לא יצא ידי חובתו.

21 המגן אברהם (א"ח סי' קפ"ד) כתב שמותר ליטול שופר של חבירו בלא ידיעתו ולתקוע בו בברכה אף שהשופר מתקלקל קצת על ידי התקיעות, וכמו בטלית שגם מתקלקלת קצת על ידי התקיעות ומבואר בשו"ע (שם סי' ד"ד) שמותר כיון שניתח ליה לאיניש דלעבד מצוה בממוניה. ואין לדמות את השימוש בשופר בלא רשות בעליו לשימוש בספר בלא רשות הבעלים שכתב הרמ"א שאסור להשתמש בו אפילו מעט בלא רשות שחישינן שמא ישתמש הרבה ויקרע, ולפי שבשופר אינו נזקק ויתר מדי חיובו, וכן כתב בשו"ע הרב (ס"ח). וראה במטה אפרים (ס"ה) ובכף החיים (ס"ג) ובמשנה ברורה (ס"ק) שהעתיקו דין זה וכתבו שמותר לתקוע את כל המאה קולות שיש נהוגו לתקוע כך בודא לא ימחז בו חבירו. ופשוט שזה רק תקיעות של מצוה בלא לתקוע סתם או אפילו כדי להתלמד אסור כיון שיש זה מצוה, וכן כתב הפך החיים (שם).

22 כן כתב השער הציון (שם ס"ק) והפך החיים (שם ס"ג), וכפי שהביא המגן אברהם (סי' י"ד ס"ק) לענין טלית שאף שמותר ללבושה אסור ליטלה מהמקום שהיא מונחת בו.

עד אחר סיום שמיעת כל המאה קולות. 17 בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' מד, ח"ד סי' מז) כתב שכיון שהאיסור להפסיק בין תקיעות דמויש למעמוד לא נזכר בגמרא, ומקורו מדברי הראשונים הנ"ל, לכן דינו כדון הפסקה בין ברוך שאמר לישתבח המבואר במשנה ברורה (סי' נא ס"ק) ובבית הלל שם סי' עט) ובשו"ת קנין תורה (ח"ה סי' סו, ח"ז סי' סו) כן כתב בספר יסוד ושורש העבודה (שער א' פ"ד) וז"ל: 'ובחזרת התפלה דש"ץ [לשמוע], הרי מאד לשמוע אצל התפלה כבונה עצמו וכו', ובעת שהש"ץ מאריך בגיוס לא ישב בטל אלא יאמר מאמריו תהלים כבונה עצמו וטוב מעט כבונה כו'. ומבואר שסבור שמותר להפסיק באמירת תהלים בין התקיעות, וכנראה שהוציא כן ממה שכתב הרמ"א שלשום בעניין התקיעות או התפילות אין זה הפסק, ולמד שכל תפילה אינה חשובה הפסק, ולכן התיר לומר תהלים.

19 בשו"ע (סי' קכ"ד ס"ה) 'על כל ברכה וברכה שאדם שומע בכל מקום אומר ברוך הוא וברוך שמו'. ומקורו מהסור (שם) שביאין מתשובת הרא"ש (כלל ד' סי' ט) שכתב שאין היה עונה על כל ברכה שהיה שומע 'ברוך הוא וברוך שמו'. ובשו"ת דבר שמואל (סי' רצח) ביאר שהיה עונה על כל ברכה, היינו ר"ל בסתם ברכה שהיה שומע אך לא בברכה שיוצא בה ידי חובתו, שכיון ששומע עונה אסור לענות בה ב"ה וב"ש שהפסק באמצע הברכה ושנינו מהמטבע שטבעו חכמים. וכן כתבו הדגול מרובה (סי' קכ"ד ס"ה) והשושנים לדוד (ברכות פ"ח משנה ח) והמטה יהודה (ע"א, סי' קכ"ד ס"ק) והחיי אדם (כלל ס"ג) והשו"ע הרב (סי' קכ"ד ס"ה) והקיצור שו"ע (סי' ס"ט). וראה בשו"ע הרב שכתב שאפשר שאפילו בדיעבד לא יצא ידי חובתו. אולם המעשה רחוק (על הרמב"ם ברכות פ"א ה"א) כתב שמותר לענות ב"ה וב"ש על ברכה שיוצא בה ידי חובתו, והקשה על הדבר שמואל שאם נאמר שהשומע ברכה מחבירו הוא כעונה ממש או גם אמן אחר הברכה לא יענה שהיה העונה אמן על ברכות עצמו הרי זה מוגזף, וכן כרחק שאין זה כעונה ממש וכשם שמותר לענות אמן אחר הברכה כך מותר לענות ב"ה וב"ש באמצע הברכה, והוסף שמכך שהרא"ש לא חילק וכתב בסתמא שאביו היה עונה ב"ה וב"ש על כל ברכה הרי זה כולל אף את הברכות שאצא בהם ידי חובתו. וכן בדרכי תשובה (י"ד סי' י"ט ס"ק ט) הביא מו"ת מו"ת מו"ת שיק שכתב שמהנה העולם לענות ב"ה וב"ש בברכת שופר אף על פי שמכונים לצאת ידי חובת בברכת התקוע, וכן היה נוהגים בבית מדרשו של מרן החתם סופר ז"ל לענות ב"ה וב"ש

ברכת אשר יצר בחזרת הש"ץ של מוסף ר"ה

מי שהוצרך לצאת לצרכיו במהלך חזרת הש"ץ של מוסף בראש השנה, האם יברך ברכת אשר יצר או שזה נחשב להפסק ואסור לברך עד אחר גמר התקיעות?

ת. אסור לשווח ולהפסיק עד סיום שמיעת מאה קולות¹⁶, אך מותר לברך ברכת אשר יצר¹⁷ או לומר תהלים¹⁸.

אמר 'ברוך הוא וברוך שמו' על ברכת השופר

כאשר בעל התקוע בירך את הברכה של 'לשמוע קול שופר', עניתי מתוך הרגל 'ברוך הוא וברוך שמו'. האם יצאתי את חובת שמיעת הברכה או שעלי לברך לבד?

ת. לכתחילה לא יענה 'ברוך הוא וברוך שמו' בברכה שיוצא בה ידי חובה, ובדיעבד יצא ידי חובה ואין זה הפסק¹⁹. ופשוט שכל זה הוא רק כאשר העונה שמע ממנו את כל הברכה, אך אם עקב עניית 'ברוך הוא וברוך שמו' לא שמע

וכדי שתהייה התקיעות סמוכות לברכת 'לשמוע קול שופר', ומה שחזורים ותוקעים בתפילה מוסף אין זה אלא מתקנת חכמים שתקנו לשמוע התקיעות על סדר מלכויות זכרונות ושופרות וכדי לערבב את השטן. אולם שיתוספות (פסחים קטו. ד"ה מתקין) והר"ן (ר"ה טו. ד"ה למה) והטור (א"ח סי' תקפה) וכן כתב הרדב"ז (סי' אלף קא) שצריך המצוה הן התקיעות שעל סדר מלכויות זכרונות ושופרות ובהן יוצאים את המצוה מהתורה, ומה שתוקעים קודם מוסף אין זה אלא מתקנת חכמים כדי לערבב את השטן. וראה במשנה ברורה (סי' תקפה ס"ב) שהעתיק את דברי הרדב"ז הנ"ל שצריך החיוב לעמוד בתקיעות הוא בתקיעות דמעמוד שתוקעין בחזרת הש"ץ של מוסף כיון שאז יוצאים את עיקר חובת התקיעה שופר, אבל בתקיעות שתוקעים קודם מוסף אין חובה מעיקר הדין לעמוד בהן כיון שעתידי לשמוע התקיעות במוסף, אך מכל מקום נהגו לעמוד גם בתקיעות אלו. וכן כתב בסמ"ק תקצ"ט (ס"ה) שאם טעה בתקיעות דמעמוד צריך לחזור ולתקוע כיון שהעיקר. אך לפי להעיר מדברי המשנה ברורה (סי' תקצ"ט) שכתב שמוטב טירחא דציבורא נהגו להקל ולתקוע רק תשר"ת הן למלכויות הן לזכרונות והן לשופרות, ולפי שכבר יצאנו ידי החיוב של תורה בתקיעות מוסיף, ואין סותר לכאורה את מה שכתב שצריך חובת תקיעת שופר היא בתקיעות דמעמוד. ויש לבאר בדבריו שכל שתוקע שלוש תקיעות כהלכה הרי הוא כבר יוצא בהן ידי החיוב מן התורה, אבל אין פירוש הדבר שהן התקיעות העיקריות בסדר שתוקעין חז"ל, אלא עיקר סדר המצוה לכתחילה הוא התקיעות המושלבות במלכויות זכרונות ושופרות, והטעם שלא חששו בתקיעות אלו להפסק בתקיעה לתירוץ על ידי השברים או בין השברים לתקיעה על ידי התירוץ הוא לפי שכבר יצאו את עיקר החיוב מהתורה. ולפי זה כיון שהתקיעות דמעמוד הם עיקר המצוה עדיף לעמוד בהם וכפי שהובא למעלה מהמשנה ברורה, וכן כתב גם בסמ"ק תקצ"ט (ס"ה). ויש לציין את דברי המשנה ברורה (סי' תקפה ס"ב) שהשומע את התקיעות דמויש ואינו הולך לשמוע את התקיעות על סדר הברכות בתפילת מוסף, עליו לעמוד בתקיעות דמויש מעיקר הדין.

16 בשו"ע (סי' תקצ"ט ס"א) 'לא ישיח, לא התקוע ולא הצבור, בין התקיעות דמיוש בתקיעות שמעמוד, וכתב הרמ"א: 'זאם סח אין צריך לחזור ולברך'. ומקור האיסור לשוח בין התקיעות אינו מבואר בגמרא אלא הר"ף (ר"ה י"א) הרמב"ם (הל' שופר פ"א ה"א) והרא"ש (פ"ד סי' כ) כתבוהו לפי שהברכה שמברך קודם התקיעות קאי גם כן התקיעות דמיוש ולכן אסור להפסיק ביניהם. וכתב הרא"ש שהאיסור הוא בין לתקוע ובין לציבור כיון שהברכה אינו לשמוע קול שופר ולא לתקוע בשופר. וראה בחיי אדם (כלל קמ"ט ס"ט) ובכף החיים (ס"ק י"ח) שכתבו שהוא הדין שאין לשוח

שטוב, אני חשבתי לתומי, כי בגלל הכנסת אורחים אמר כך (ולא שמוי לבי שאם בגלל זה, היה להם ללכת ברגל מקצה העיר שאין שם סכנה), אבל ביום ש"ק כאשר נשארו כל היום בשלום שטוב, ולא נכנסו לביהמדר"ר לתפילה ולטיש, ובטיש שלח להם שיריים מכל דבר, שטאלנט, קוגל, בשר, רגל וכו', וכשאמרו לו שיש להם אוכל מספיק, אמר 'מי שהוציאוהו גוים או רוח רעה אין לו אלא ארבע אמות', אז החלתי להבין כל הענין, והבנתי שגם מתוך השלום שטוב באותו חצר לביהמדר"ר לא זו (ובית יוק נתן...), והיה אצלי חידוש כל הדין, ולפיכך הנני זוכר את זה היטב, וגם בגלל המתח והענין, וכן את אופן היוכוח עם הרב, שהיה לא לשיחה בביהמדר"ר. עובדא דינא טעמא לא שמעתי.

טעם ההיתר לנסוע עם גוי

ונחזי אנו, אם היה חושב שזהו סכנת נפשות למה אמר לשאול לרב, הלא איתא השואל הרי זה שופך דמים (ירושלמי, מובא גם במ"מ פ"ב ה"ג משבת, ובטור א"ח סי' שכה, וכן נפסק בשו"ע שם ס"ב). אמנם יש לומר דאם יש שהות והסכנה אינה מיד, לית לן בזה, כמ"ש האחרונים, כי אז יכול היטב לברר ההלכה. וחשבתי אולי חשש שח"ו אם ישארו בפחד ביער כל השבת יטרף דעתו של אחד מהם, (או יבא לידי חולי עצבים או כדאון ר"ל), שג"כ לפי הפוסקים אינו פחות מחולי שאין בו סכנה, דמותר ע"י גויים, וגם להביאם מחוץ לתחום י"ל דשרי. ואולי התכוין לזה 'שהוציאוהו גויים או רוח רעה', הגם שבפשוט איירי שיוצא מתחומו מחמת השגעון ולא בגלל מניעתו, מ"מ במקום חולי כזה, לא גרע מחולה שאין בו סכנה, דלא גזרו בו רבנן, (וכן האיסור להשתמש בבהמה ע"י עליה לעגלה הרתומה לסוס, ומקוצה וכדומה. ואולי היה כסכת אבר, דא"צ אפילו שנינו).

ארבעה צדדים לאיסור לצאת מה'שלוש' שטוב

א. ואולי היה כוונתו למגדר מילתא, כיון שעגלה תבוא בשבת עם יהודים ברחוב. הגם שהגיעה כבר מאוחר בלילה. ומעטם חשדא, שידעו שלא היה כאן ח"ו חלול שבת, ולפרסם הדבר.

ב. ואולי חשש לשיטות דיותר מ"ב מילין לא הוה ברשות. אלא באונס שהוציאו גויים.

ג. ויותר מכל נ"ל בפשטות, דכיון שהם נסעו לפנות ערב בערב שבת, למקום מסוכן, שאי אפשר לשהות שם. (ודומה לספינה, ע"י פוסקים שדימו ספינה להוציאוהו גויים) בירד לספינה ע"מ להפליג בשבת והחזירוהו דאין לו אלא ד"א.

ד. ומלבד כ"ז, בפשטות שהוציאוהו גויים, לאו דוקא. אלא כל שבאינינו הריגה, עינויים מכות או מאסר עם ענויים כפופו לצאת הוי כהוציאוהו (וכ"כ הראשונים שהוציאוהו גויים אפילו באונס), אפילו שאם ישאל לב"ד יורו לו שמותר להציל עצמו, לא הוי כיצא ברשות.

עוד בענין ההיתר לנסוע עם הגוי

ומה שכתבתי לעיל דבחשש שתטרף דעתו [מות' ע"י גויים (ענין פוסקים שזנו בזה), ולכאורה משמע בגמרא מפורשת שמותר ע"י ישראל כה"ג, ביומא פ"ד: ראה שנגעלה דלת בפני תינוק שוברו ומוציאו, והוזיז ה"ו משוכו, וא"צ ליטול רשות מב"ד, כר', ואי ששמענו בור מושם דקא מבעית, אבל דלת אפשר דיתב בהאי גיסא והתינוק נבעת. ודוחק לומר דדוקא בתינוק יש חשש שתיטרף דעתו, כי אדם גדול בדלת אינו נבעת כ"כ, אבל ביער בין גוים, אה"נ דמבעית,

רבו'. וע"ע בתוספות סוכה (כה. ד"ה שלוחי מצוה) 'הולכי בדבר מצווה כגון ללמוד תורה או להקביל פני רבו ולפדות שבויים'.

מעתה, גם הנסיעה לאומן בראש השנה, לבד ממה שמצינו במעלת השטחות על קברי אבות, כמבואר בסוטה (לד:) נאמר שכל פרש מעצת המרגלים והלך להשתטח על קברי האבות, כדי לבקש שיתפללו עליו שייצאל מעצת המרגלים, וכן בתענית (טו.) שבזמן תענית יוצאים לבית הקברות, ולאחת הדעות הטעם הוא כדי שהמתים יבקשו רחמים על החיים. ואין כאן המקום להאריך בכל הנידון של השתטחות על קברי צדיקים, שהרבה פוסקים התירו לצורך זה גם לצאת מארץ ישראל. אך עכ"פ אצל הנוסעים לאומן לקיים הציווי של רבם, שציוו להכריז שכל מי שסר למשמעתו ומקורב אליו יהיה אצלו בראש השנה (חיי מוהר"י גדולת יקרת ראש השנה שלו, אות ת"ג), אם כן בוודאי הנוסעים גם עושים זאת במצוות התקשרות תלמיד לרבו לקבל ממנו טובה וברכה, וגם זוכים בזה להתעלות מיוחדת בעבודת ה', וממילא יש לראות בזה מצוה גמורה, ולא רק צורך מצוה, ואם כן מצד זה אפשר להתיר להם ההליכה בעיר כדון ההולכים לדבר מצוה.

להלכה:

אם הנוסעים יצאו מוקדם מספיק כדי לא לקחת סיכונים ולהגיע לאומן לפני התקדש חג נחשב שיצאו ברשות, ומאחר והנסיעה להתפלל בהתעוררות על הציון באומן נחשבת כנסיעה לדבר מצוה, הרי שאם מחמת חשש פיקוח נפש הותר להם לנסוע לתוך תחום שבת של העיר, נחשב כאילו שבתו בעיר אומן בערב שבת, שכל העיר נחשבת ארבע אמות, ויש להם עוד אלפים אמה תחום שבת לכל צד.

(ס"י רמח"ם ס"ק יח. משנה ברורה שם ס"ק לג), שאם טעו וסברו שמותר להם לצאת לדרך, דינם כיוצאים ברשות. אולם ב'חשוקי חמד' כתב שאם יצאו באיחור ניכר, זו פשיעה, ולא שייך ההיתר שנאמר במי שטעה.

והנה, אם עיקר טעמו של האמרי אמת שאין להם אלא ארבע אמות הוא שיצאו בערב שבת בשעה מאוחרת מדי, יש לחלק בין מי שיצאו באיחור ולא הביאו בחשבון את הפקקים והעיכובים הסבירים, לבין מי שיצאו בשעה סבירה ורק עיכובים חריגים ובלתי צפויים, כגון עיכובים הנגרמים מן המצב המדיני והמלחמות, מנעו את הגעתם, שבאופן זה הרי הוא אונס ויכולים ללכת בכל המקום שיש בו היקף של עירוב כמו בהחזירוהו גויים.

אמנם הגר"י זילברשטיין העלה אפשרות שהוראת האמרי אמת נבעה מן הספק אם נסיעה לשבת בצלו של אדמו"ר נחשבת יציאה לדבר מצווה. ויש מקום להסתפק בזה, אחר שבמשנה ברורה (סימן רמח"ם ס"ק לב) פסק כדברי המגן אברהם (שם ס"ק יז) שדוקא כשהלך לדבר מצוה גמורה ולא כשהלך לסחורה, דאף דדעת הרמ"א שגם זה מקרי צורך מצוה, מ"מ לענין שיהיה יכול להלוך בתוך כל העיר, אין לסמוך ע"ז, כמו שכתב הפרי מגדים לבאר דעת המג"א. אמנם נראה מדברי הפני מנחם שהיה פשוט לו שהדבר נחשב לדבר מצוה. ברם, מצינו בהלכה בכמה מקומות שהקבלת פני רבו היא מצווה ממש. הרמב"ם (הלכות שבת עשור פרק ג הלכה ו) כתב 'ההולך להקביל פני רבו וכו' ועושה מצווה שהלך לעשותה'. וכן מצינו בשולחן ערוך (סימן שא סעיף ד) שכתב 'היה הולך לדבר מצווה כגון להקביל פני רבו או פני מי שגדול ממנו בחכמה'. [ועיי"ש במג"א (ס"ק יז) שבשבת יש רק מצוה ולא חיוב, ובה"ל (שם ד"ה להקביל) שחולק, וגם בהלכות תחומין כתב בשולחן ערוך (סימן תטו סעיף א) 'אין מערבין עירובי תחומין אלא לדבר מצווה וכו' להקביל פני

ובפ"י אי' דהזיזו כו' וא"צ ליטול רשות. ואם נאמר דהחשש היה רק שישפיע על בריאותם אולי י"ל דהוי כאב"ס. ומ"מ בתינוק י"ל דהזיזו ה"ז משובה, דכל רגע מבעית א"ע, אבל בגדולים ששלחו וחיכו תשובה, י"ל דהוי כאיכא שהות, אע"פ שיש סכנה לקח רשות מהרב, דלא יסתכנו בזמן מועט בפחדם. וכבר כתבתי שאין מביאין ראיה מהקטן. והארכתי בדברים יותר מדאי. עכ"ל הפני מנחם' במכתבו.

ביאור הגר"י זילברשטיין להוראת האמרי אמת

רבי יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד, עירובין מא:) הביא את מכתב הפני מנחם, וכתב שני טעמים חדשים מדוע לא רצה האמרי אמת' להתיר להם לצאת מארבע אמותיהם. לאחריהם הביא טעם נוסף שכבר עמד עליו הפני מנחם.

א. כיוון שלא היה פשוט שיש שם פיקוח נפש, וכפי שניכר מכך שהרב לא התיר בתחילה את המשך הנסיעה עם הנכרי במכונית, הרי שהיה ספק אם הכניסה לעיר אכן הותרה. לפיכך, אף שלעניין פיקוח נפש מכריעים לקולא גם בצד רחוק, לעניין תחומין לא רצה להתיר להם את ההיתר שנאמר במי שנכנס לעיר מחמת פיקוח נפש.

ב. שמה חשש האמרי אמת' שנסיעה לרבי לשבת אינה בגדר מצוה גמורה לעניין ההיתר להלך אלפיים אמה לכל רוח ולהחשיב את כל העיר כארבע אמות, אף שלא שבת שם מתחילה. אמנם מתשובת הפני מנחם שלא העלה אפשרות זו, ניכר דפשיטא ליה שנסיעה של חסיד להתפלל אצל האדמו"ר שלו נחשב כדבר מצוה.

ג. עוד הביא את הטעם שכבר עמד עליו הפני מנחם: כיוון שיצאו באיחור, לא נחשבו כמי שיצאו בהיתר, וממילא אין להם דין יוצא ברשות. אמנם הפני מנחם הזכיר בהערה את דברי המגן אברהם

בגדי השבת הגיעו לאומן כניסת השבת: האם מותר ללבושם?

שיגיע בשבת, אפילו הובא לכאן באיסור דאורייתא, 'מפני שכאן לא הביא עבור היהודי, אלא מפני שעושה הדור את עבודתו להביא לכל אחד, בין יהודי ובין גוי, את חבילותיו'. לפיכך אפשר לדמות גם נידון זה לדור.

אלא שאף שבאופן זה יש להתיר מצד הנאה ממלאכה של גוי בשבת, מכל מקום מאחר שהמזוודות הגיעו חוץ לתחום שבת, ולא שבתו בתוך תחום הבעלים אין להוציאם חוץ לארבע אמות. ואם הנכרי הכניסם בשבת ממש לתוך בית הישראלי, אין להוציא את המזוודות מביתו, אולם כל הבית נחשב להן כארבע אמות, ומותר לטלטלן בתוכו.

להלכה:

אם המזוודות הובאו במסגרת חלוקה רגילה של חברת התעופה, בלי שהנוסעים ביקשו או הקפידו שיימסרו להם בשבת, יש להקל מצד הנאה ממלאכה נכרי, על פי הטעם שהשליח ממלא את עבודתו עבור החברה. אולם אם נשלח נהג במיוחד כדי להביא את המזוודות לקבוצה זו בשבת, אם המלאכה נעשתה לצורך ישראל, אין להשתמש בשבת.

לעניין תחומין, יש לברר היכן היו המזוודות בשעת השקיעה ומתי נכנסו לתחום העיר. אם הובאו בשבת מחוץ לתחומם והנכרי הניח בתוך הבית, אין להוציאן מן הבית, אך הבית כולו נחשב להן כארבע אמות ומותר לטלטלן בתוכו.

ואינו יהודי, צריך להמתין לערב בכדי שיעשו'. וראה עוד בשולחן ערוך (ס"י שז ס"ב).

וכתב המשנה ברורה (ס"י שכה סק"ו) 'וה"ה בכל המלאכות דאורייתא עושה האיני יהודי בשביל ישראל, ואפילו עשה מעצמו בלא צווי הישראלי, כדלקמן בסימן תקט"ו ע"ש בב"י'. עוד כתב שם (ס"ק כח) 'צריך להמתין וכו' - והיינו אפילו ישראל אחר שלא נלקט בשבילו, כיון דעשה מלאכה דאורייתא בשביל ישראל - אסור לכל ליהנות עד מוצאי שבת בכדי שיעשו, [ובשבת גופא בטלטול נמי אסור כבסימן תקט"ו]. ולא דוקא בצד, דה"ה בכל המלאכות וכו', והטעם דאסור לכל עד בכדי שיעשו, שלא יהנו ממלאכה הנעשית בשביל ישראל בשבת, וגם דגורו דכשיהיה מותר מיד במוצאי שבת יאמרו לאינו יהודי בשבת להכין שיהיה מזומן על מוצאי שבת מיד'. במוצאי שבת יש להמתין כשיעור הזמן שנמשכה המלאכה האסורה שנעשתה בשבת, ובכלל זה משך הנסיעה שלאחר השקיעה.

אלא שיש לדון אם בנידון דידן המלאכה נעשית לצורך הנוסעים או לצורך חברת התעופה. אם מדובר במסלול חלוקה רגיל של החברה, והנוסעים לא ביקשו ולא הקפידו שהמזוודות יגיעו בשבת, יש לומר שהנכרי פועל כשליח החברה, המבקשת למלא את התחייבותה ולהסיר מעצמה את האחריות למזוודות, ולא עשה זאת לצורך הישראלי.

סברא זו הובאה בספר 'שמירת שבת כהלכתה' (פרק לא הערה עא) בשם הגרש"ז אויערבאך, שכתב (שם סעיף כד) להתיר לקבל דואר שנשלח בלי הקפדה

אור ליום שישי, ערב שבת קודש, הפלגנו במטוס לאוקראינה, ובשעת ערב מאוחרת הגענו לקייב הבירה. היינו חבורה של יותר ממניין אנשים, ועמדנו לנסוע לשבות יחדיו כאיש אחד באומן, סמוך ונראה לצינו המצוין של רבנו הגנ"מ זיע"א. בבואנו לקייב התברר שחבילותינו לא הגיעו עמנו. עד שהתפנינו לחשוב יד מי בדבר, התבוננו כמה צריך אדם להשגיח שחבילות של תורה ומעשים טובים שהוא עושה בעולם הזה יהיו עמו בעלמא דקשוט, כי מה לכסף ומה לזהב, ואין לצבור אלא תורה ומעשים טובים. לאחר הטרחה וההתמהמהות, כשעמנו חסידים ואנשי מעשה שהיו מרקדים ושמחים, פנינו לדרךנו ונסענו לאומן. הגענו קודם עלות השחר, ולאחר שסעדנו לבנו פרשנו למנוחה קצרה עד תפילת שחרית. אחר כך התכוננו לכבוד שבת קודש וגם היינו בציון הקדוש.

נאמר לנו כי המזוודות ובהן בגדי השבת יגיעו לפני כניסת השבת, אולם למעשה הן הגיעו זמן קצר לאחר כניסת השבת הנהוג במקום. עם זאת, היה זה קודם זמן צאת הכוכבים של רבנו תם, והנהג נכנס לתחום העיר קודם לכן, לאחר שיצא מקייב מבעוד יום. שאלתנו היא: האם מותר ללבוש את בגדי השבת?

תשובה:

נכרי עושה מלאכה לצורך ישראל, אסור ליהנות בשבת ממלאכתו, ובמוצאי שבת יש להמתין 'בכדי שיעשה'. כך מבואר בשולחן ערוך (או"ח ס"י שכה ס"ו) 'אם ליקט וצד בשביל ישראל, או בשביל ישראל

אכילת קוקוס בראש השנה

שמרבים כיחה וניעה, ויהיה הפסק בתפילה, כמו אגוזים ולוזים וכיוצא בהם.

ומעתה, אין מקום לדקדק על אכילת קוקוס מצד מה שגם הם נקראים אגוזים, כמבואר שאף שגם הם נקראים בשם 'אגוז' אין זה מחייב שהמאכל נחשב בשם אותו שם לעניין מנהג התלוי בגימטריא, זאת מפני שהשם העומד בפני עצמו והמייחד את הפרי הוא 'קוקוס'. ומצד הטעם השני הרי אין הם מהדברים המרבים כיחה וניעה. ורק אם אדם מסוים יודע מניסיונו שקוקוס גורם לו גירוי בגרון, שיעול או צורך תכוף לכחך, נכון שיימנע ממנו לפני התפילות והתקיעות.

ויש לציין לדברי המגן אברהם (סימן תקפ"ט ס"א) כתב בעניין סימני ראש השנה, שמאכל הנקרא בלשונות אחרות בלשון ריבוי נאכל 'כל' מדינה ומדינה כלשונה. נמצא שהסימן נקבע לפי לשון בני אדם באותו מקום, ולא לפי הגדרת הפרי. אמנם דברי המגן אברהם נאמרו על הסימנים של ראש השנה, כגון מאכל ששמו בלשון המדינה רומז לריבוי, אך נראה שיסוד הדברים נכון גם כאן, כאשר כל המניעה מאכילתו היא בגלל הרמז שבשם, בוחנים את השם שבו המאכל נקרא בפועל.

חלב קוקוס, קרם קוקוס ושמן קוקוס

בחלב קוקוס, קרם קוקוס ושמן קוקוס ההיתר פשוט עוד יותר, שהרי אין לפנינו את גוף פרי הדומה לאגוז, המוצצים אינם נקראים 'אגוז', ואין בהם לכאורה את התכונה שבגינה כתבו הפוסקים להימנע מאכילת אגוזים לפני התפילה.

גם אילו היה מקום להסתפק בפרי הקוקוס השלם מחמת שמו המורכב, מאכלים ששמן הקבוע והעצמאי הוא 'חלב קוקוס', 'קרם קוקוס' או 'שמן קוקוס', בוודאי אינם בכלל המנהג. ובכלל זה, קמח קוקוס, סוכר קוקוס וממרח קוקוס שמוותרים לפי עיקר המנהג.

אגוזים טחונים בתוך עוגה

הנה בקוקוס כבר העלינו שאין הוא בכלל המנהג שלא לאכול אגוזים, אמנם יש לדעת שאפילו באגוזים ממש מצינו מקום להקל כאשר הם טחונים ואינם ניכרים.

בשו"ת באר משה (חלק ג סימן צז), התיר עוגה או תבשיל שמעורבים בהם אגוזים טחונים שאינם ניכרים, אף שיש מדקדקים ונמנעים גם מהם.

ונראה שאין הטחינה מפקיעה תמיד את שם המאכל, אלא תלוי הוא גם בשם הדבר, ולמשל עוגה המכונה 'עוגת אגוזים', שטעם האגוזים ניכר בה והם עיקרה, נראה שהיא בכלל המנהג וראוי להימנע מלאוכלה, וכן נהגו.

מנהג בני ספרד ומנהג המשפחה

כאמור, הדברים הובאו בהגהת הרמ"א ולא בדברי השולחן ערוך. גם בין בני ספרד מצינו שנהגו להימנע מאגוזים בראש השנה, אולם הדבר מובא כמנהג ולא כאיסור מוסכם על הכול. כך הובא גם בפקסי הגר"ע יוסף בלשון 'יש נוהגים שלא לאכול אגוזים בראש השנה'.

ראוי לזכור את תכלית מנהגי הסימנים. לעורר את האדם לתשובה, לתפילה ולתקווה טובה לקראת השנה החדשה. בכף החיים (אורח חיים סימן תקפ"ט אות א) הזהיר שאם אדם בא לביתו ולא מצא את השולחן ערוך כפי ציפה, לא יתקוטט ולא יכעס, 'כי אדרבא הכעס הוא סימן רע ביותר'.

קל וחומר שאין להפוך את שאלת הקוקוס לסיבה למחלוקת בסעודת ראש השנה. מי שמנהגו להחמיר, ינהג בחומרתו בנחת. ומי שנהג להקל, יש לו על מה לסמוך. המנהג להתרחק מרמז של חטא בוודאי אינו צריך להביא לידי כעס, הלבנת פנים או זלזול במנהגי אחרים.

להלכה:

מותר לאכול קוקוס בראש השנה. אף ששמו המלא הוא גם 'אגוז קוקוס', מאחר ששמו המקובל הוא 'קוקוס', אין להכלילו באגוז שעליו דיבר הרמ"א שיש להימנע מאכילתו בראש השנה. כמו כן, לא מצאנו בפוסקים שהקוקוס נמנה עם המאכלים המרבים כיחה וניעה. כל שכן, שמותר לאכול, שבבי קוקוס, עוגיות קוקוס וכדורי שוקולד המצופים בקוקוס. חלב קוקוס, קרם קוקוס, שמן קוקוס, קמח קוקוס וממרח קוקוס.

בין שאר המאכלים והמטעמים שהוכנו במטבח ביתו של ר' יצחק לכבוד יום טוב של ראש השנה, אפתה רעייתו גם עוגת דבש מעוטרת בשבבי קוקוס לבנים, וכמו כן על הכיריים התבשל אחד התבשילים בקרם קוקוס.

בנו, ששב זה עתה מן הישיבה, הבחין בשקית הקוקוס שעמדה על השיש, ושאל את אביו: כתוב כאן שהמוצר עשוי מ'אגוז קוקוס', והרי הרמ"א (אור"ח סי' תקפ"ט ס"ב) כתב שיש מדקדקים לא לאכול אגוזים, מפני ש'אגוז' בגימטריא 'חטא' ומפני שהם מרבים כיחה וניעה בתפילה, ואם כן, כיצד נאכל זאת בראש השנה?

בני המשפחה העלו להסתפק, האם אכן יש מניעה מלאכול קוקוס בראש השנה, הלא איש אינו קורא לפתיתם הללו בשם 'אגוז', הם נקראים בפי הכול 'קוקוס טחון' ושמו אין זה בכלל החשש לאכול 'אגוז' בראש השנה, מצד שני יש לומר, כי כשם שאגוז מרוסק אינו חדל להיות אגוז, כך גם הקוקוס הוא פרי הנקרא בשמו המלא 'אגוז קוקוס', ואם חוששים לעצם השם, מה יועיל שהוא טחון ומפוזר על העוגה?

בתוך כך התעוררו שאלות נוספות: האם יש הבדל בין קוקוס שלם לבין שבבי קוקוס, מה דין קרם קוקוס, שמן קוקוס וקמח קוקוס? האם מאחר ששמו המלא הוא 'אגוז קוקוס' מכניסה גם אותו למנהג שנהגו להימנע מאכילת אגוז בראש השנה?

תשובה:

מנהג המדקדקים

הרמ"א (אורח חיים סימן תקפ"ט סעיף ב) כתב: 'יש מדקדקים שלא לאכול אגוזים', והביא שני טעמים: מפני ש'אגוז' בגימטריא 'חטא', ומפני שהם מרבים כיחה וניעה ומבטלים את התפילה. הלשון 'יש מדקדקים' מלמדת שאין מדובר באיסור מאכל, אלא במנהג זהירות שנתקבל בקהילות רבות.

אף בדברי הרמ"א עצמו מצאנו שלא הכל נהגו בזה מתחילה. בדרכי משה (אורח חיים סימן תקפ"ט אות א) הביא מספר הכלבו שהמהר"ם היה אוכל שום ואגוזים ולא היה נזהר בדברים אלו, ולאחר מכן הזכיר את המקפידים מחמת הגימטריא ואת דברי המהר"ל מחמת הכיחה והניעה. נמצא שכבר בשורש המנהג היו דרכים שונות, אף שלמעשה מנהג אי אכילת אגוזים התפשט והתקבל אצל קהילות רבות.

שני הטעמים יוצרים שני גדרים שונים

והנה לפי הטעם הראשון הדבר תלוי בשם 'אגוז'. מאכל שאינו קרוי אגוז אינו רומז בגימטריא ל'חטא'. ואילו לפי הטעם השני הדבר תלוי בתכונת המאכל, האם הוא מרבה כיחה וניעה באופן העלול להפריע לתפילה ולשמיעת התקיעות.

המגן אברהם (סימן תקפ"ט ס"ד) כתב: 'הגדולים קרויים אגוזים והקטנים קרויים לוזים', והוסיף שלפי הטעם השני שניהם בכלל המנהג. משמעות דבריו היא שלפי טעם הגימטריא היה מקום שלא לכלול את הלוז, מפני ששמו 'לוז' ולא 'אגוז'. ורק מפני שגם הוא מרבה כיחה וניעה, הוא נכלל לפי הטעם השני. הרי לפנינו שלפי טעם הגימטריא הולכים אחר השם שבו נקרא המאכל. ולטעם השני הולכים אחר פעולתו על הגרון. במטה אפרים (סימן תקפ"ט סעיף ג) כתב שלא לאכול פולין וקטניות המרבים כיחה וניעה, מפני שבראש השנה צריך לשמוע היטב את תפילת שליח הציבור, ובפרט את תקיעת השופר.

גם בערוך השולחן (אורח חיים סימן תקפ"ט סעיף ג) חילק בין הדברים הרומזים לחטא לבין דברים המרבים כיחה וניעה, ולגבי לוזים כתב: וגם לא יאכלו דברים

